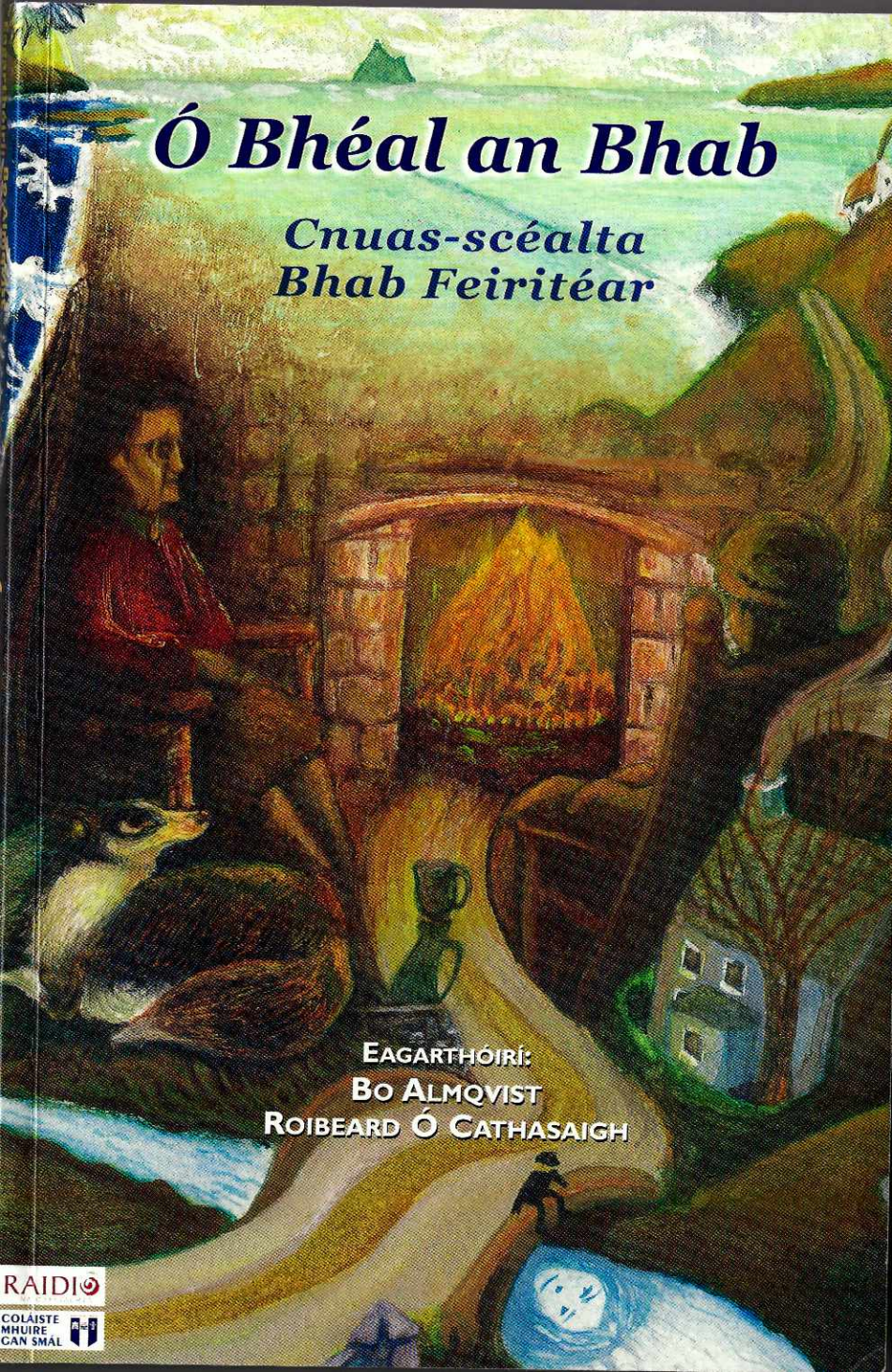

Ó Bhéal an Bhab

*Cnuas-scéalta
Bhab Feiritéar*

EAGARTHÓIRÍ:
BO ALMQVIST
ROIBEARD Ó CATHASAIGH

RAIDÍO

COLAISTE
MHUIRE
CAN SMAL

Tá Cáit Feiritéar – nó An Bhab mar is fearr aithne uirthi, nó go deimhin Bab – ó Bhaile na hAbha, Dún Chaoin i nGaeltacht Chiarraí, ar dhuine de na scéalaithe traidisiúnta deireanacha sa tsaoil Gaelach. Tá seanaithne uirthi ar fud na hÉireann acu siúd ar spéis leo teanga agus cultúr na Gaelainne, toisc go mbíonn sí le clos go rialta ar Raidió na Gaeltachta (RnaG) agus le feiscint ar TG4 is ar Raidió Teilifís Éireann. Is minic a ghlacann sí páirt i gcomórtais scéalaíochta agus is mó duais bainte aici, ina measc an chéad duais in Oireachtas na Gaeilge i dTrá Lí i 1988. Tá cáil uirthi thar lear, chomh maith; bhí sí ar an teilifís sa Bhreatain agus ar an raidió sa tSualainn. Ina theannta sin, tá líon ollmhór taifeadtaí fuaimthéipe – na céadta uair an chloig, is dóichí – tógtha uaithi ag mórán institiúidí agus daoine aonaracha ó 1950 i leith.¹ Deineadh roinnt taifeadtaí fístéipe di chomh maith, ag Roinn Bhéaloideas Éireann, An Coláiste Ollscoile, Baile Átha Cliath, i gcomhar leis An Aonad Clos-Amhairc ann i 1985, agus ag Roinn na Gaeilge, Coláiste Mhuire Gan Smál, Ollscoil Luimnigh i 1986, 1993 agus 1995. Tagann mic léinn agus scoláirí Gaeilge is béaloidis go Baile na hAbha ar a tuairisc ó chian is ó chongar.

Nuair a chuirtear an méid sin ar fad san áireamh, is deacair a chreidiúint gur samplaí fánacha amháin dá traidisiúin a bhí le fáil i gcló, agus iad siúd féin i bhfoinsí nach bhfuil teacht go réidh orthu.² Maidir le taifeadtaí fuaime ón

mBab, níorbh fhéidir a leithéid a cheannach go dtí seo.³ Is é aidhm an fhoilseacháin seo – dhá dhlúthdhiosca (DD) / dhá chaiséad (C) agus leabhar – an bhearna sin a líonadh le blaiseadh a thabhairt de scéaltóireacht An Bhab. Tá súil againn, chomh maith, go dtacóidh an saothar seo leo siúd ar mian leo eolas níos fearr a chur ar chanúint na Mumhan, agus ar Ghaelainn Chorca Dhuibhne, go háirithe. Chuige sin, bheartaíomar caighdeán fuaime den scoth a bheith sa táirge, agus b'shin í an chúis nár tharraingíomar ar an líon forleathan taifeadtaí a bhí againn den Bhab cheana féin. Dhéanfaidís sin an beart don ghnáthchúram, ach nílid ar an gcaighdeán is airde fuaime, mar nach raibh an trealamh taifeadta cuí ann nuair a deineadh na taifeadtaí. Chuamar i gcomhar le RnaG, mar go raibh a fhios againn iliomad taifeadtaí den Bhab a bheith déanta acu ó bunaíodh an stáisiún i 1972, agus gur theastaigh uainn a gcartlann siúd a fhiosrú. Ní hamháin go bhfuaireamar comhoibriú fial RnaG sa chúram seo, ach thoileadar a bheith thíos le costas an ábhair fuaime chomh maith.

Ba é toradh ár bhfiosrúcháin, áfach, nach raibh roinnt mhaith de na scéalta a theastaigh uainne taifeadta ag RnaG. Ina theannta sin tháinig sé chun solais nach raibh na leaganacha de scéalta áirithe a bhí ina gcartlann siúd ar na leaganacha ab fhearr ná ab iomláine. Dá bharr sin, beartaíodh taifead úr a dhéanamh i stiúideo RnaG i mBaile na nGall ar na scéalta a bhí roghnaithe againn.⁴ Deineadh amhlaidh i dtús mhí Feabhra 2001. Roghnaíomar na scéalta sa chnuasach seo ó na taifeadtaí sin. Dá thoradh sin, tugann ár gcnuasach tuairim mhaith den tslí ar eachtraigh An Bhab a scéalta ag tús na mílaoise úire.

Na scéalaithe traidisiúnta ónar fhoghlaim Bab a ceird

Tá seans linn gur acmhainn dúinn scéalta seo An Bhab a chur i gcomórtas lena macasamhail a tógadh síos óna sinsir agus óna comharsana. Saolaíodh cuid acu sin le linn an Ghorta Mhóir agus mheabhraíodar a gcuid scéalta óna muintir a mhair i bhfad roimhe sin. Táimid faoi mhórchomaoín ag na bailiúcháin a deineadh faoi choimirce An Chumainn le Béaloideas Éireann (a bunaíodh i 1927), Institiúid Bhéaloideas Éireann (1930-1935) agus, go háirithe, Choimisiún Béaloideas Éireann (1935-1971). Ba é an tOllamh Séamus Ó Duilearga (1899-1980) bun agus barr na heagraíochta úd. É siúd a chinntigh, ní hamháin go ndéanfaí bailiú cuimsitheach ar na scéalta féin, ach go ndéanfaí mionchur síos ar na seachadóirí traidisiúnta agus ar na hócáidí scéalaíochta chomh maith. Ina theannta sin, dheimhnigh sé go mbainfí leas as na modhanna bailithe agus cláraithe ba nua-aimseartha.

A bhuíochas don Duileargach gur earcaíodh sárfoireann don Choimisiún, leithéidí Sheáin Uí Shúilleabháin, an cartlannaí a chuir ord agus eagar ar na bailiúcháin agus Caoimhín Ó Danachair a raibh luí ar leith aige le gnéithe ábhartha an chultúir choitinn. Grianghrafadóir den scoth ab ea é, leis, agus dhein sé taifeadtaí fuaime d'ardchaighdeán ar dhioscaí gramafóin chomh maith. Ina theannta sin, bhí foireann eisceachtúil de bhailitheoirí lánaimseartha agus páirtaimseartha faoi stiúir Shéamuis, ar a raibh a gcómhaith díobh ó Chorca Dhuibhne. Tá sé d'ádh orainn gur féidir linn tarrac ar an stóras saibhir eolais úd sa chuntas seo a leanas ar chúlra scéalaíochta An Bhab.

Ní haon iontas, ar ndóigh, An Bhab a bheith ina scéalaí, mar

go raibh dúchas na scéalaíochta go smior inti. Mhair mórán scéalaithe iomráiteacha sa dúthaigh úd inar tógadh í.⁵

Peig Sayers (1873-1958)

Ina measc siúd bhí Peig Sayers, banríon na scéaltóirí, arbh eol do Bhab a cáil ó bhí sí ina cailín óg. Aisteach go leor, is ar thaifeadadh éideafóin a chuala sí Peig ag scéaltóireacht den gcéad uair. Ba é Robin Flower a dhein an taifeadadh úd timpeall na bliana 1930 ar an mBlascaod Mór. Sheinn sé do shlua ar an míntír é, ar a shlí abhaile go Sasana dó, agus chuir sé iontas agus draíocht ar an lucht éisteachta a leithéid a chlos. Bhuaile An Bhab le Peig den chéad uair i 1936, nuair a chuaigh sí le cois roinnt cuairteoirí ar thuras éachtach go dtí an Blascaod Mór, lá a d'fhan ina cuimhne, agus ar maith léi bheith ag cur síos air.⁶

‘Ó, ba bhreá leat bheith ag éisteacht léithi, bhí sí go haoibhinn ar fad,’ a dúirt Bab i dtaobh Pheig agus í ag cuimhneamh siar ar an ócáid úd. Ní fhaca Bab Peig ach aon uair amháin ina dhiaidh sin, nuair a bhí Peig in ospidéal an Daingin. Fós féin, níl aon amhras ná gur chuaigh cáil Pheig mar scéalaí i bhfeidhm uirthi.

Dar ndóigh, níor ghá do Bhab aon spreagadh ó Pheig chun scéaltóireachta. Scéaltóirí idir fhir is mhná ab ea a muintir, agus mhair cuid acu sin in aontíos léi. Tá cur síos déanta ag Bab ar chomhthéacs a cuid scéaltóireachta féin sa tuairisc bheathaisnéise thíos, ach b’fhéidir ná raghadh cúpla nóta breise amú anseo! Ar thaobh mháthair Bhab, ní mór tagairt ar leith a dhéanamh don bheirt deirféar Máire agus Cáit Ruiséal.

Máire Ruiséal, Bean Uí Luing (1856-1946)

‘Máire an Tobair’ nó ‘Cú an Tobair’ a bhí mar leasainm ar Mháire Ruiséal. Ardscéalaí ab ea í siúd. Thóg Proinsias Ó Raghallaigh trí scéal síos uaithi i 1916 agus 1917 agus cuireadh i gcló iad san iris *Béaloideas*.⁷ Cuirfear athchló ar cheann de na scéalta úd, ‘An Tórramh Bréagach’,⁸ in Imleabhar IV de *The Field Day Anthology* atá tiomnaithe do scríbhneoireacht na mban. Ina theannta sin cuirfear ceann de na scéalta is faide le Máire, ‘An Gabhairín Bán’ – gur leagan é den seanscéal idirnáisiúnta ‘*The Search for the Lost Husband*’ – i gcló san fhoilseachán céanna.⁹ Thóg an bailitheoir clúiteach lánaimseartha Seosamh Ó Dálaigh (Joe Daly)¹⁰ riar mór seanchais agus scéalaíochta uaithi – suas le 900 leathanach lámhscríofa – do Choimisiún Béaloideas Éireann. Tá an t-ábhar seo ar buanchoimeád i Roinn Bhéaloideas Éireann, An Coláiste Ollscoile Baile Átha Cliath.¹¹ Tá a guth ar coimeád ansúd chomh maith, a bhuíochas do na taifeadtaí gramafóin a dhein Caoimhín Ó Danachair faoi choimirce Choimisiún Béaloideas Éireann. Ar cheann de na trí scéal díobh sin tá ‘Micí na Muc’ (féach leagan An Bhab, uimh. 6 thíos).¹²

Chuir Seosamh Ó Dálaigh Máire in aithne do Heinrich Wagner. Thóg seisean mórán scéalta agus amhrán uaithi i 1946, nuair a bhí 90 bliain slánaithe aici. Tá fáil orthu in *Oral Literature from Dunquin, Co. Kerry*¹³ agus in *Zeitschrift für celtische Philologie*.¹⁴ Thug Seosamh Ó Dálaigh cuntas ar shaol is ar scéaltóireacht Mháire i nóta a bhreac sé síos i Meán Fómhair, 1944:¹⁵

De réir mar a thuigim ó Mháire féin rugadh í ar thaobh éigin de Lá ’le Pádraig 1856. Bhí beirt driothár agus beirt

driféar aici agus bhí ceathrar eile muirir ar a muintir, ach do cailleadh an ceathrar san leis an ocras insa drochshaol. Bhí féar trí mba thalamh ag a muintir ar an mBóthar Buí i bparóiste Chill Mhaolchéadair, ach do cuireadh amach as an dtalamh san iad trí seachtaine sarar saolaíodh Máire, agus is i mbothán beag in Árda Mór a tháinig Máire ar shaol na bpeacaí. Deir sí féin liom go raibh stotha clúimh trís gach aon bhlúire dhi nuair a saolaíodh í, agus gurb é rud fé ndear é sin ná an t-uireasa a bhí beartha ar a máthair. Bhí sí ansan nó go raibh sí naoi mbliana agus níor chuaigh sí lá riamh ar scoil. Nuair a bhí sí naoi mbliana chuaigh sí 'dtí Mícheál Ó Murchú a bhí i gCeann Trá ag tabhairt aire dhosna rudaí beaga a bhí ann. Thug sí bliain ansan ar phunt, ach níorbh í ceist an airgid ba mhó an uair sin ach ceist an bhídh, agus bhí an bia aici. Nuair a fhág sí an áit sin chuaigh sí in aimsir 'dtí Dan Buí ag cnuasach phrátaí ar feadh mí ar thoistiún is ló.

'Ach do thugas an bhliain ann,' a deir Máire, '[ba] mhór an ní liom an bia a bheith agam.' Ní bhfuair sí aon phá as aon chuid den bhliain ach an mí, áfach. Thug sí bliain eile in aimsir ar an mbaile aici féin ar chóta plainín; dhá bhliain déag a bhí sí nuair a chuaigh sí 'dtí Baile Dháith in aimsir. Thug sí bliain ann ar phunt. Thug sí trí bliana aimsire do Pheaid Connor i mBaile na bPoc, agus théadh sí don tráigh ar dheireadh na hoíche le líon feamnaí, agus bhíodh sí amach go dtína básta san uisce ar cheann an lín ag tabhairt na feamnaí isteach.

Bhí Máire ana-láidir as a géaga agus as a drom. Faid a bhí sí in aimsir i mBaile na bPoc, ceann desna tráthnóntaí thóg sí mála mine go raibh fiche cloch ann ar a baclainn as an gcairt a bhí amuigh insa bhuaile agus do bhuail sí in airde ar an mbord sa chistin istigh é.

Thug sí formhór a saoil go dtí gur phós sí in aimsir. 'B'fhearr liom an bia a bhíodh agam in aimsir ná ag baile,' a deir sí.

‘Faid a bhínn ag baile bhíodh m’athair ag scéaltóireacht nach aon oíche d’fhonn is go bhfanfaimist istigh agus ní raibh aon scéal riamh déanta ná go raibh aige.’

Is óna hathair a chuala sí an tseanchaíocht agus is uaidh a thug sí an dúchas spéis a bheith sa tseanchaíocht aici. Agus ansan nuair a bhí sí anso agus ansúd ó Dhaingean aníos in aimsir, chloiseadh sí seanchas agus scéalta agus do thug sí léithi ina ceann iad.

Dhá bhliain is fiche a bhí sí nuair a phós sí fear ó Dhún Chaoín, Seán Ó Lubhaing.

‘Gheobhainn fiche duine a phósfadh mé agus mé in aimsir i mBaile na bPoc, ach ní phósfainn aoinne.’

Bhí cleamhnas déanta do Mháire le fíodóir a bhí ar na Gorta Dubha agus an dá dhream sa Daingean chun é a chríochnú nuair a tháinig fear chuici agus scéala aige ó Sheán an Tobair. N’fheacaigh sí ina dhá súil riamh Seán an Tobair, ach dúirt an fear a tháinig chuici go mb’fhearra dhi bó bhainne a bheith aici agus capall ná an fíodóir a phósfadh. Do chuaigh muintir an fhíodóra ó thuaidh go hÁrda Mór Dé Domhnaigh a bhí chugainn, ach do theith Máire agus chuaigh sí go Baile na bPoc. Bhíodar ag ithe, an fíodóir agus a mhuintir, i dtigh athair Mháire an tráthnóna san, agus do rug driotháir don bhfíodóir ar phláta agus do chaith ar an urlár é agus dhein dhá smut déag do.

‘Tá an cleamhnas,’ ar seisean, ‘comh briste leis sin.’

Phós Máire Seán an Tobair an bhliain sin agus tháinig sí go Dún Chaoín. Bhíodh Seán ag siúinéireacht anso agus ansúd, agus bhíodh Máire ag déanamh cúram an tí agus ba mhaith chuige í agus bhíodh sí ag sníomh ar a pá. Bhí a hochtar clainne aici, cúigear mac agus triúr iníon. Chuadar go léir go Meiriceá ach amháin aon iníon amháin ná maireann anois. Phós sí sin Pádraig ’ac Síthigh i mBailicín, agus is ina tigh sin atá Máire ag caitheamh an téarma deireanach dá saol anois. Rug saol cruaidh ar

Mháire faid a bhí a clann ag éirí suas, ach nuair a tháinig sé iontu do thosnaíodar ar bheith ag iascach, agus chuaigh a clann iníon go Meiriceá agus rug ceann an ceann eile sall nó gur imíodar go léir. B'éigeant do Mháire ansan an bothán a bhí aici i dTobar an Chéirín a dh'fhágaint agus dul go dtína hinín. Fuair a hiníon bás cúig nó sé de bhlianaibh ó shin.

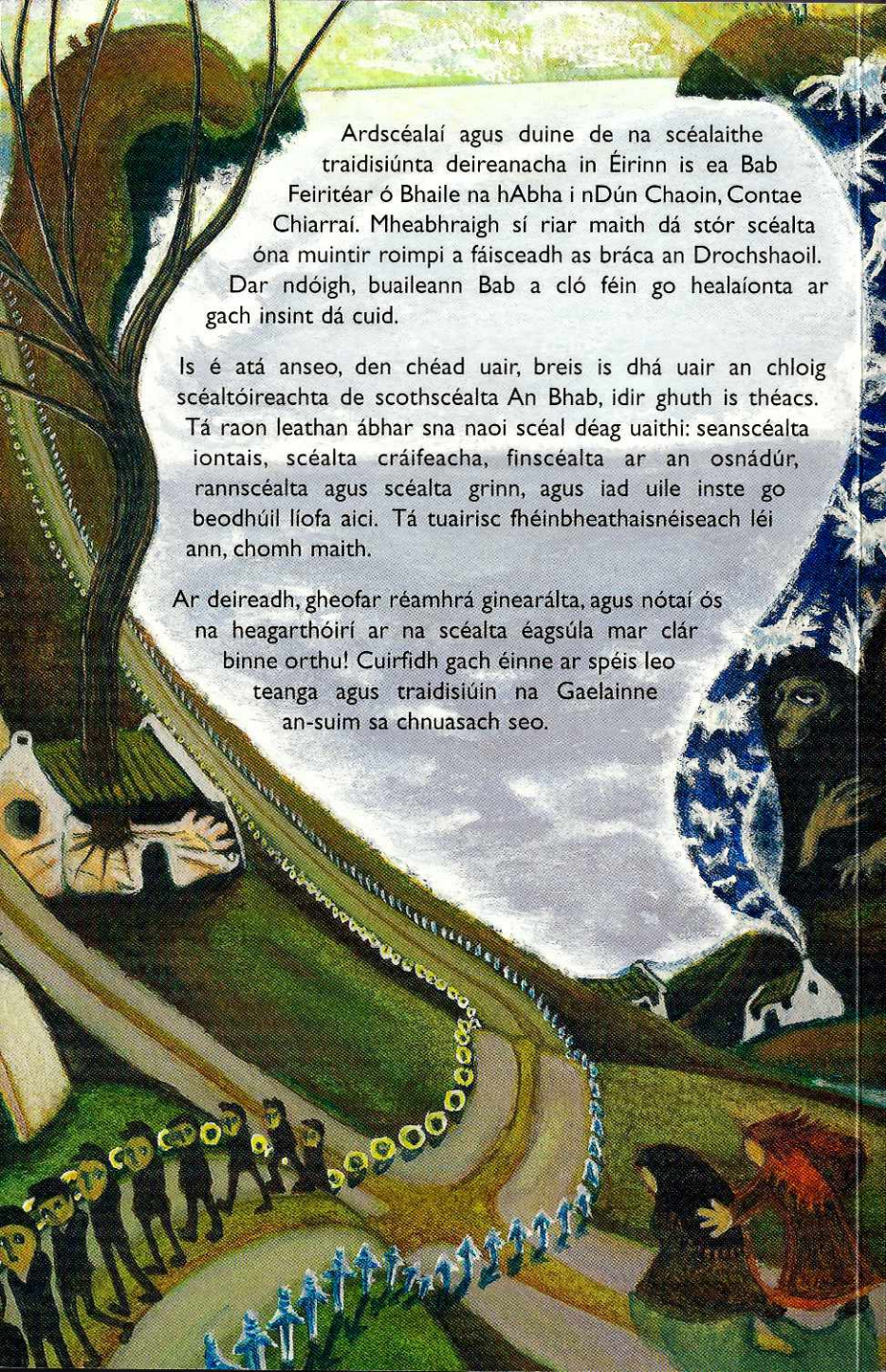
Maireann Máire fós. Tá ana-dhúil i dtobac agus i dtae milis aici. Lasáin is mó atá in easnamh anois uirthi chuinn go bhféadfadh sí an phíp a dheargadh insa leabaidh i lár na hoíche siar nuair a dhúisíonn sí as a codladh.

Tá mac iníne Mháire pósta sa tigh anois agus ní mór an cúram a bhíonn ar Mháire ach a bheith ag féachaint i ndiaidh na gcearc agus i ndiaidh na muice atá le marú acu i gcomhair an gheimhridh. Ní maith le Máire an mhuc a mholadh le heagla cuirthe. 'Muicín gan aon mhaith is ea í,' a deir sí.

Tá Máire cromtha anois agus ag dul i laghad. Gaihbheann sí amach fós timpeall an tí, ach tá sí gan dul go dtí aon Aifreann le bliain nó breis anois. Tá a radharc aici agus a héisteacht cé ná fuil sé sin ró-ghéar. Is breá lena croí a bheith ag éisteacht le scéalta fós agus níorbh fhada an mhoill uirthi tú a bhréagnú dá ba dhóigh léi ná raibh an scéal i gceart agat.

Ní raibh doicheall riamh ag Máire romham ón chéad lá a chuas ag bailiú chuici i 1936. Is í Máire Ruiséal an chéad duine riamh gur chuas chuici agus is minic dulta chuici ó shin mé, lem pheann agus leis an éideafón. Ní raibh aon leisce riamh uirthi suí síos, ba chuma cad é an t-am don lá ná don oíche a raghainn chuici, agus pé seanchas nó scéalta a d'fhéadfadh sí a thabhairt dom a dheachtú dom nó a chur ar an éideafón. Is minic minic a ghríosaigh sí daoine eile a bhíodh istigh chun 'dul ag caint ar an meaisín.'

Maireann beirt iníon di i Meiriceá fós. Tá duine acu ina mnaoi rialta ann agus maireann a ceathrar mac ann.

Ardscéalaí agus duine de na scéalaithe traidisiúnta deireanacha in Éirinn is ea Bab Feiritéar ó Bhaile na hAbha i nDún Chaoin, Contae Chiarraí. Mheabhraigh sí riar maith dá stór scéalta óna muintir roimpi a fáisceadh as bráca an Drochshaoil. Dar ndóigh, buaileann Bab a cló féin go healaíonta ar gach insint dá cuid.

Is é atá anseo, den chéad uair, breis is dhá uair an chloig scéaltóireachta de scothscéalta An Bhab, idir ghuth is théacs. Tá raon leathan ábhar sna naoi scéal déag uathí: seanscéalta iontais, scéalta cráifeacha, finscéalta ar an osnádúr, rannscéalta agus scéalta grinn, agus iad uile inste go beodhúil líofa aici. Tá tuairisc fhéinbheathaisnéiseach léi ann, chomh maith.

Ar deireadh, gheofar réamhrá ginearálta, agus nótaí ós na heagarthóirí ar na scéalta éagsúla mar clár binne orthu! Cuirfidh gach éinne ar spéis leo teanga agus traidisiúin na Gaelainne an-suim sa chnuasach seo.